

УДК 299.18+398.3+904

Віктор КИРІЙ

ЗНАК ПЛЕЯД — СИМВОЛ БОГІНИ-ВОЛОДАРКИ ПІДЗЕМНОГО СВІТУ

Шляхом аналізу народних уявлень слов'ян, знакової символіки археологічних пам'яток та окремих слов'янських назв сузір'я Плеяди встановлено зв'язок числової символіки сімки та сузір'я Плеяд як архаїчного символу із мітообразом богині-володарки підземного світу — у його розмаїтих етнокультурних варіантах.

Ключові слова: Трипільська культура, символіка сімки, Плеяди, Волосожар, Баби-звізди, диск із Небри, диск із Фесту, Велика критська богиня, танець «Подоляночка».

© В. КИРІЙ, 2018

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (141), 2018

Найбільш давній Знак Плеяд у вигляді шістьох розміщених колом точок (зірок) та однієї — в центрі, пов'язаний із Трипільською культурою. Тут його ми бачимо на зерновнику, виготовленому для зберігання перших плодів, призначених у жертву підземній богині-володарці [1, с. 132].

Ймовірно, Знак Плеяд трипільці зображували на вівтарях, присвячених цій богині. Про це можна судити за згадками в науковій археологічній літературі. Наприклад: «*Під час досліджень жител-святилищ трипільської культури (Березівське поселення на Південному Бузі) виявлено посудини-зерновники із наліпними зображеннями «орант» у кількості семи, вівтарі на ніжках, на круглій поверхні яких нанесено сім заглиблених кілець. У такому святилищі здійснювались магичні обряди, пов'язані із родючою силою зерна (обряд акротінія), що мало на меті зберегти і збільшити стада та родючість полів*» [4, с. 266].

Треба думати, що сім заглиблених кілець на круглій поверхні трипільських вівтарів були розміщені симетрично (у вигляді Знаку Плеяд).

Також і сім трипільських жриць, які випікали ритуальний хліб на честь підземної богині-володарки, очевидно, символізували собою Знак Плеяд: «*Як вважають дослідники, обряд випікання ритуального хліба в трипільських святилищах аграрного культу виконувало семеро жінок, що підтверджується знахідками модельок таких святилищ*» [4, с. 266].

У культурі фінікійців Знак Плеяд ототожнювався із підземною богинею-володаркою Таніт, про що свідчать її зображення [1, с. 163]. Є реальні підстави припускати, що культ фінікійської богині Таніт та культ богині-володарки підземного світу трипільців мали багато спільного, позаяк їхня символіка, ймовірно, є цілком тотожною. Так, серед трипільських старожитностей є добре відомим зерновик, на якому зображено місячний серп у вигляді півня, над яким — солярний диск [1, с. 163, фото]. На одній із фінікійських стел, де бачимо богиню Таніт із піднятими вгору руками, у неї над головою — такий же солярно-лунарний знак [1, с. 163]. На мою думку, цей збіг не може бути випадковим. Він може мати своє пояснення в ототожненні певної частини народів моря, які брали участь в етногенезі фінікійців, із сабатинівськими племенами, що має за собою наукову основу [1, с. 126].

На окремих інших фінікійських стелах зображення богині із піднятими вгору руками (Таніт) також поєднується із подібними солярно-лунарними знаками [1, с. 162]. На одному з них бачимо Знак Плеяд — у його характерній фінікійській формі, стилізованій під квітку.

Знак Плеяд на етрусському шоломі [1, с. 142], очевидно, відігравав функцію оберега — в цьому випадку його також слід ототожнювати із символікою підземної богині, оскільки в етрусків функцію оберега переважно виконували горгонейони — зображення голови підземної богині із сімкою гадюк замість волосся, які тут також символізують Плеяди [1, с. 136, фото].

У культурі апеннінських венетів Знак Плеяд, очевидно, пов'язувався із місцевою підземною богинею-володаркою — Рецією. Про це можна судити за його наявністю на бронзовій ситулі із Атесте [1, с. 132, фото]. Ця ситула містить багату орнаментацию — такі вироби могли мати ритуальне призначення.

У Давньогрецькій культурі форму Знаку Плеяд мали керамічні керноси — ритуальний посуд, який використовувався в Елевсинських містеріях [1, с. 23], пов'язаних із культом підземних богинь Деметри і Кори.

У музеї Геракліон знаходиться керамічна ваза без розпису, яка була знайдена у Кносському палаці. Очевидно, вона мала ритуальне призначення, і використовувалася для розливу вина у менші ємності. Про це свідчить жолоб, який знаходиться у верхній частині вази. Але основна особливість цього керамічного виробу полягає у тому, що він прикрашений по всій зовнішній поверхні оригінальним штампованим орнаментом — у вигляді Знаку Плеяд, яким ми бачимо його на Фестському диску [1, с. 195].

Розглянутий артефакт свідчить про те, що Знак Плеяд становить частину мінойської символіки і що його наявність на Фестському диску не є вкрапленням чужорідної культури. І хоч гіпотетичне ритуальне застосування згаданої вази, орнаментованої цим Знаком, найбільш ймовірно, було пов'язаним із культом Великої критської богині, проте стверджувати це із повною певністю ми поки що не можемо — незважаючи на те, що на сукні статуетки Великої богині із двома гадюками, знайденої у Кносі Артуром Евансом, знаходиться по центру напівзатертий

знак, загальні обриси якого можуть вказувати, що він символізує Плеяди [1, с. 196].

Починаючи з половини XVI ст. до н. е., остів Родос був одним із провінційних володінь мінойської цивілізації. Очевидно, саме тому тут збереглося значно більше елементів культури, які походять із Криту, аніж у цілому на материковій Греції. Серед старожитностей дорійської доби, виявлених на Родосі, у місті Камирос італійською археологічною експедицією протягом 1928—1945 рр., особливу увагу привертає керамічний горгонейон у вигляді настінної тарелі, який був виготовленим у кінці VII ст. до н. е. Окрім зображення самої Горгони, якому нічого не бракує для його ідентифікації (наявні ікла, висунутий язик та дві пари крил), горгонейон містить цілу низку символів підземної богині-володарки. Це ромбова композиція; спіральноквадратна свастика; Знак рівностороннього хреста; Знак Плеяд та два лебеді, яких богиня тримає за шию своїми руками. Наявність рівностороннього хреста на носі богині свідчить, що цей символ ототожнювався з її особою. Його ж наявність на одному із лебедів свідчить, що ці птахи їй були присвяченими, як це також було з критською Великою богинею (див.: фото золоті мінойської статуетки богині із о. Егіни з двома лебедями, яких вона тримає за шию [1, с. 194]).

Стосовно ж Знаку Плеяд — він зображений по двічі на кожній із рук Горгони та одного разу над її лівим (відкритим) коліном, де ця емблема є напівзатертою [1, с. 196—197]. Таке багаторазове повторення символу у вигляді татуювання на оголених частинах тіла впевнено вказує на те, що він є основним для відповідної богині. Оскільки ж образ Горгони є ремінісценцією мітообразу підземної критської богині, впливає висновок, що Знак Плеяд був пов'язаним у мінойській культурі з цією богинею.

У культурі мікенській, наскільки можна судити за її старожитностями, відповідна етеокритська традиція — збереглася. Скажемо, на мікенській вазі, виготовленій у кінці XIV ст. до н. е., виявленій в Енкомі (Кіпр), зображено бика, що бореться із журавлем [1, с. 197]. Нагадаємо, що символіка бика часто супроводжує Велику критську богиню (мінойського та мікенського періодів). Отож, зображення Знаку Плеяд, який займає весь круп бика на вазі із Енкомі, може свідчити на користь нашої думки.

На золотій діадемі, виявленій Генріхом Шліманом в 1873 р., у шару Трої, який датується 2600—2300 рр. до н. е. (Троя II), Знак Плеяд бачимо саме у тому варіанті, яким він постає на Фестському диску [1, с. 197]. Його наявність на діадемі також є доречною, оскільки підземна богиня-володарка у низці культур Середземномор'я вважалася покровителькою царської влади.

Після того, як нами було з'ясовано, що у культурі Родосу дорійської доби Знак Плеяд ототожнювався із богинею-володаркою підземного царства (так само, як і у культурі фінікійців), нам залишається лише знайти додаткові докази його зв'язку із астрономічними реаліями. Тобто, ми мусимо незаперечно довести, що даний знак обов'язково символізує саме Плеяди.

У 1999 р., використовуючи металошукачі, археологи-аматори виявили у німецькій землі Саксонія-Анхальт кілька цінних артефактів, один із яких згодом спричинив справжню сенсацію. Йдеться про диск із Небри — бронзовий невеликий предмет (діаметром 30 см), на якому прикріплені золоті аплікації: Сонце; Місяць; Сонячна барка; сім дискподібних зірок у вигляді Знаку Плеяд та інші зорі [1, с. 198]. Характерно, що Знак Плеяд тут зображений в цілому так само, як і в попередніх випадках, розглянутих нами. Учені вважають, що знахідка належить до старожитностей Унетичької арх. культури, оскільки радіокарбонний аналіз шматочка березової кори, що знаходився у руків'ї одного із мечів скарбу, показав результат: 1600—1560 рр. до н. е. Кажучи інакше, диск із Небри є практично ровесником диску із Фесту, де також наявний Знак Плеяд [1, с. 197, фото]. Щоправда, останнім часом датування Унетичької культури археологами зазнало свого уточнення (2300—1600 до н. е.), отож, існує можливість його іншої культурної приналежності.

Першим свою ідентифікацію Знаку Плеяд на диску із Небри оприлюднив астроном із Рурського університету (Бохум) професор Вольфгард Шлоссер. На його думку, групи зірок на диску із Небри позначені довільно — без відповідностей астрономічним реаліям, виняток зроблено лише для сузір'я Плеяд — як особливо важливого для відповідної культури. Для нас зазначений випадок вартісний саме тим, що диск із Небри є сакральною моделлю небесної сфери (хоч можливо, що паралельно він ви-

конував іншу функцію). А позначений на ньому Знак Плеяд — відповідає у цілому своїм загальним стандартам, які існували в окресленому колі етнокультур, завдяки чому не залишається жодного сумніву в ідентичності цього символу. Інакше кажучи, у даному артефакті криється цілком обґрунтоване пояснення виникнення відповідної емблеми — як пов'язаної із астрономічними реаліями та астральною мітологією.

У музеї Метрополітен знаходиться мінойська серпантинна дископодібна гема, на якій викарбуваний Знак Плеяд [1, с. 197]. Згадана пам'ятка, ймовірно, мала ритуальне призначення.

Цей же знак бачимо на обручі керамічної статуетки богині із Наяриту (Мексика, доколумбова доба) — [1, с. 112, фото]. І це — не випадковість, позаяк у доколумбових культурах Мексики богиня-володарка підземного світу ототожнювалася із гримучою змією, гримуча змія — із Плеядами: «...існують дані про те, що у небі майя виокремлювали сузір'я, що називалося Цаб (Брязкальце Гримучої Змії), яке відповідало нашому сузір'ю Плеяд...» [2, с. 219]; «Так у мітології майя гримуча змія мала двійника у небі, що виходив із семи зірок сузір'я Плеяд» [3, с. 282].

В українському фольклорі одна із назв Плеяд — «Баби-звізди». Її семантику можна інтерпретувати як таку, що має значення: «Бабині зірки» (фольклорна Баба Яга — ремінісценція підземної богині-володарки — Мокоші). Подібні назви є й у західних слов'ян [7, с. 72].

Незважаючи на те, що насправді сузір'я Плеяд містить значно більше зірок за сімку, окремі слов'янські назви Плеяд пов'язані із сімкою (що відповідає Знаку Плеяд). Це такі: «Семік» (у росіян); «Сім зір» (у білорусів); «Седмостолци» (у болгарів) [7, с. 72]. Інша болгарська назва: «віто хоро на небето» («віто хоро на небето»): «відображає сприйняття цього сузір'я як кола» [7, с. 72]. Нагадаємо, що у більшості випадків балканокритська форма Знаку Плеяд є такою, де він вписаний у коло.

Одна із польських легенд розповідає, що Христос помістив на небо жінку та її шість доньок як подяку за гостинність [7, с. 72]. Тут також бачимо схему Знаку плеяд: шість зірок, які оточують центральну зорю.

Такі поширені у слов'ян назви Плеяд як «*Курка*»; «*Квочка*» [7, с. 72] нагадують про те, що під час приготування Рожаничної трапези, жінки обов'язково різали курей, що відображено в давньоруських повчаннях проти язичництва. Порівняймо це із перепілкою як зооморфним символом богині Лето [6, с. 663]. Окрім того, двоє парних зображень перепілок на фресках Кносського палацу [1, с. 37, фото] можуть свідчити про те, що відповідна традиція існувала у культурі мінойського Криту, де перепілка могла вважатися одним із зооморфних символів Великої критської богині.

Одна із болгарських легенд розповідає про те, що Плеяди — це решето, де знаходиться курка з курчатами [7, с. 72], що також відповідає схемі Знаку Плеяд, вписаного в коло.

За іншою болгарською легендою, небесна курка (Плеяди) губить пір'я, яке падає на землю і викликає хвороби у тварин [7, с. 73]. Тут відображені уявлення про згубний вплив Плеяд на все живе, позаяк богиня Плеяд — підземна володарка, богиня смерті.

В Україні існує назва Плеяд: «*Волосожар*», пов'язана, як припускають, із Волосом, проте, можливо, не із богом Волосом, а із назвою хвороби: «*волос*»; «*влас*» [7, с. 73]. Інша справа, що такі апелятивні назви етимологізуються від теоніму «*Волос*».

На нашу думку, український народний дитячий танець Подоляночка відтворений в одній із мінойських скульптурних груп. Пригадаємо зміст цього танцю.

Взявшись за руки, дівчатка ходять по колу, середині якого стоїть Подоляночка. Її роль полягає у тому, щоб наслідувати рухами все, про що співають дівчата [5, с. 21], позаяк співають вони про неї:

*Десть тут була подоляночка,
Десть тут була молодесенька.
Тут вона сіла,
Тут вона впала,
До землі припала,
Сім літ не вмивалась,
Бо води не мала...*

У кінці пісні Подоляночка обирає із кола когось замість себе.

У сучасній культурі Криту, наскільки нам відомо, у наш час подібного танцю немає.

В експозиції музею Геракліон знаходиться скульптурна група (утворена зі статуеток, із яких збереглися не всі). У центрі стоїть жінка, а навколо неї

кружляють інші жінки. Їх тут збереглося троє, але їхнє розташування займає половину кола і залишає місце ще для трьох. Разом із особою в центрі, коло із шести осіб утворює схему Знаку Плеяд. Отож, ймовірно, йдеться про ритуальний танець на честь Великої мінойської богині [1, с. 132, фото].

Можливо згадка про «*сім літ*» у пісні Подоляночка — випадковий збіг, проте факт є фактом — Знак Плеяд налічує сім зірок.

Не менш яскравою є й інша паралель — із українською легендою про походження сузір'я Стожари (Плеяди). Ось її зміст: «*Жили на землі семеро дивиць, які водили хороводи. Коли вони померли, боги взяли їх на небо та поселили на семи зірках, де вони й зараз щонаочі водять коло*» [8, с. 1].

Висновки:

1) Знак Плеяд, який виник за доби неоліту, був універсальним символом богині-володарки підземного світу, зокрема, відображений у культурах слов'янських народів, де він, ймовірно, є спадщиною місцевих автохтонних племен; 2) Сімка як число, що відповідає Знаку Плеяд, як правило, має символізувати підземну богиню володарку, або ж її володіння — підземний світ — у язичницьких культурах.

1. Кирій В. Фестський диск — в етнокультурному контексті. Дешифрування мінойського піктографічного письма / Віктор Кирій. — Дрогобич: Посвіт, 2016. — 304 с.
2. Ко М. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты / Майкл Ко. — Москва: Центрполиграф, 2007. — 237 с.
3. Мук О. Небесный меч над Атлантидой / Отто Мук. — Москва: Вече, 2007. — 320 с.
4. Павлів Д. Скарб із с. Руда та деякі аспекти культурної практики у гальштатський період на Заході України / Дмитро Павлів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Випуск 9. — Львів, 2005. — С. 257—272.
5. Перлини української народної пісні. Пісенник. Видання друге / упоряд. Микола Гордійчук. — Київ: Музична Україна, 1991. — 383 с.
6. Сервий. Коментарій к «Энеиде» Вергилия III 73 / Сервий // Лосев А.Ф. Мифология греков и римлян. — Москва: Мысль, 1996. — 975 с.
7. Толстой Н.И. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. — Том 4: П—С / общ. ред. Никита Толстой. — Москва: Международные отношения, 2009. — 649 с.
8. Федорів М. «Обожнення русалки». Марія Федорів // http://rodova-knuga.narod.ru/center_list_0138.html.

Viktor Kyrii

SIGN OF PLEIADES — SYMBOL
OF THE GOD-WINDOWS
OF THE UNDERGROUND WORLD

By analyzing the folk beliefs of the Slavs, the symbolic symbolism of archaeological monuments and individual Slavic names of the constellation of the Pleiades, a connection between the numerical symbols of the Seven and the constellation of the Pleiades, as an archaic symbol with the mythological image of the goddess-leader of the underworld — in his various ethnocultural variants is established.

Keywords: Trypillian culture, symbolism of the Seven, Pleiades, Volosozhar, Baby-zvizdy, disk from Nebre, Phaistos disk, Great Cretan goddess, dance «Podolyanochka».

Виктор Кырий

ЗНАК ПЛЕЯД — СИМВОЛ
БОГИНИ-ВЛАДЫЧИЦЫ
ПОДЗЕМНОГО МИРА

Путем анализа народных представлений славян, знаковой символики археологических памятников и отдельных славянских названий созвездия Плеяды установлена связь числовой символики семерки и созвездия Плеяд как архаического символа с мифообразом богини-владычицы подземного мира — в его разнообразных этнокультурных вариантах.

Ключевые слова: Трипольская культура, символика семерки, Плеяды, Волосохар, Бабы-звизды, диск из Небры, Фестский диск, Великая критская богиня, танец «Подольночка».